

MIROSLAW SOBECKI

Ramadan jako kryterialny atrybut tożsamościowy w świadomości uczniów i studentów mieszkających w północno-wschodniej Polsce

Streszczenie: Tekst zawiera wyniki badań dotyczących kojarzenia terminu „ramadan” przez uczącą się młodzież województwa podlaskiego. Mieszkający w północno-wschodniej Polsce uczniowie i studenci mają możliwość częściej, niż ich rówieśnicy w innych rejonach Polski spotykać się z islamem, ponieważ to właśnie na północnym Podlasiu zamieszkują potomkowie osiadłych tu przed wiekami Tatarów. Dziś społeczność tatarska jest niewielka, jej większość stanowią Tatarzy zamieszkali w rozproszeniu w Gdańsku i Białymstoku. To właśnie w północno-wschodniej Polsce termin „Ramadan Bajram” można spotkać w przestrzeni komunikacyjnej, głównie w związku z relacjami medialnymi z obchodów tatarskiego święta.

W badaniach, które przeprowadzono jeszcze przed serią zamachów terrorystycznych w Europie oraz przez wojnę w Syrii, poproszono młodych uczących się o skojarzenia związane z terminem „Ramadan Bajram”. Badaniami objęto 908 uczniów i studentów województwa podlaskiego, którzy stanowili próbę reprezentatywną.

Słowa kluczowe: ramadan, poczucie tożsamości, młodzi uczący się, stereotypy i uprzedzenia, pogranicze kulturowe

Problem uchodźców z pogrążonej w wojnie Syrii przybywających masowo do Europy na nowo wyostrzył relacje między wyznawcami chrześcijaństwa i islamu. Silne stereotypy wiążące islam z terroryzmem stały się pożywką dla wszelkiego gatunku politycznych populistów, którzy dostrzegli tu szansę łatwego zbijania kapitału. Niestety w czołówce państw, w których rozpętano antyuchodźczą histerię, znalazła się także Polska. Lęk wywołany zamachami terrorystycznymi, w których mordercy niewinnych ludzi bez skrupułów wykorzystują religię i dokonują najgorszych okrucieństw z imieniem Boga na ustach, sprawił, że stereotypy te znalazły podatny grunt, także w świadomości wielu młodych ludzi.

Ignorancja i brak refleksyjności to największy sprzymierzeńcy populizmu, dotyczącego każdej bez wyjątku sfery życia społecznego. Niestety aktualnie żadna z instytucji odpowiedzialnych za kształtowanie osobowości młodego człowieka, ani rodzina, ani szkoła, ani Kościół, nie są przygotowane do stawienia czoła problemowi ksenofobii, w szczególności sposobu dotykającemu odmienności kulturowej w sferze religijnej. Stosując daleko posunięte porównanie, można powiedzieć, że z kompetencjami do komunikacji międzykulturowej w sferze religijnej w naszym kraju jest podobnie jak z edukacją seksualną. Otóż w większej części społeczeństwa pokutuje pogląd, że dawniej jakoś to było, więc i dzisiaj nie ma powodu, żeby wprowadzać jakieś nowe rozwiązania. W efekcie królują niewiedza i lęk, podsuwające zwykle najgorsze rozwiązania, rodem z czasów słusznie minionych. Niewątpliwie szczególną rolę w redukowaniu nieracjonalnego lęku odgrywa formalna edukacja i szkoła. Zwracają na to uwagę m.in. autorzy opracowania przygotowanego w Niemczech pod koniec pierwszej dekady XXI wieku (Alvarez Veinguer, Dietz, Jozsa i Knauth, 2009).

Zgeneralizowana antyislamska fobia, która przetacza się przez Polskę i Europę, skłoniła mnie do zwrócenia uwagi na to, jaki jest obraz w świadomości młodych ludzi w Polsce dotyczący jednego z podstawowych atrybutów i symboli islamu, czyli ramadanu (Chabel, 2003). Dla porządku przypomnę, że chodzi tu o dziewiąty, święty miesiąc w kalendarzu muzułmańskim, w którym wyznawcy islamu odbywają post na pamiątkę tego, że właśnie w tym miesiącu rozpoczęło się objawianie Mahometowi Koranu. Zgodnie z tradycją muzułmańską właśnie o tej porze roku Archanioł Gabriel ukazał się prorokowi i przekazał mu pierwsze wersy świętej księgi.

W trakcie 30-dniowego postu pobożny muzułmanin winien pokutować, w zamian czeka go odpuszczenie grzechów. Post służy przerwaniu rutyny związanej z zaspokajaniem codziennych potrzeb. W jego trakcie od wschodu do zachodu słońca obowiązuje zakaz spożywania posiłków, picia napojów oraz odbywania stosunków seksualnych. Celem postu jest ćwiczenie ciała i ducha, wzmacnianie wewnętrznej dyscypliny (Robinson, 1996, s. 191). „Ramadan Bajram” jest terminem pochodzącym z języka tureckiego, oznacza on święto zakończenia miesięcznego postu.

Mieszkający w północno-wschodniej Polsce uczniowie i studenci mają możliwość częściej niż ich rówieśnicy w innych rejonach Polski spotykać się z islamem, ponieważ to właśnie na północnym Podlasiu zamieszkują potomkowie osiadłych tu przed wiekami Tatarów. Dziś społeczność tatarska jest niewielka, jej większość stanowią Tatarzy zamieszkali w rozproszonym

w Gdańsku i Białymstoku. Jednak pozostali w dawnym mateczniku mużułmańscy mieszkańcy Bohonik i Kruszyńian wciąż walczą z globalizacją i skutecznie bronią swej tożsamości kulturowej (Warمیńska, 1999). W obu miejscowościach przetrwały meczety stanowiące żywy przykład pokojowego współistnienia obok siebie przedstawicieli dwu wielkich religii monoteistycznych. W okolicach Sokółki mużułmańscy Tatarzy i ich chrześcijańscy sąsiedzi mieszkają obok siebie już od czasów króla Jana III Sobieskiego. To właśnie w północno-wschodniej Polsce termin „Ramadan Bajram” można spotkać w przestrzeni komunikacyjnej, głównie w związku z relacjami medialnymi z obchodów tatarskiego święta (Januszko-Manaches, 2011).

W badaniach, które przeprowadzono jeszcze przez serię zamachów terrorystycznych w Europie oraz przez wojnę w Syrii proszono młodych ludzi o skojarzenia związane z terminem „Ramadan Bajram”. Badaniami objęto 908 uczniów i studentów województwa podlaskiego, którzy stanowili próbę reprezentatywną.

Skojarzenia badanych z terminem „Ramadan Bajram”

W badaniach, które stanowiły część większej całości dotyczącej badania kompetencji do komunikacji międzykulturowej, uczniowie i studenci byli proszeni o napisanie, z czym kojarzy im się termin „Ramadan Bajram”.

Przyjrzymy się zatem, jakie asocjacje z eksponowanym terminem pojawiały się w świadomości badanych? Na początku trzeba podkreślić, że u przytłaczającej większości poddanych badaniu młodych ludzi nie stwierdzono występowania jakichkolwiek skojarzeń. Dotyczyło to ponad 3/4 uczniów szkół średnich (76,9%) oraz prawie 2/3 badanych studentów (65,6%). Do tego należy dodać skojarzenia błędne bądź niepoważne. Wystąpiły one prawie dwukrotnie częściej u uczniów (8,2%) niż u studentów (4,4%). Skojarzenia poprawne podzielono na dwie kategorie: skojarzenia poprawne na najwyższym poziomie ogólności. Poziom drugi dotyczył asocjacji, które poprawnie nawiązywały do kontekstu, ale również zawierały informacje o charakterze pogłębiającym. Procentowy rozkład skojarzeń z podziałem na grupy uczniów i studentów zawiera tabela 1.

Największe różnice występowały w dwóch typach skojarzeń prawidłowych. Co prawda w skojarzeniach o charakterze ogólnym obraz u studentów był korzystniejszy zaledwie o 3,5 punktu procentowego (6,93% wobec 10,39%), ale za to poprawne skojarzenia rozbudowane występowały wśród studentów już ponad dwukrotnie częściej (7,77% wobec 19,63%).

Tabela 1. Typy skojarzeń z terminem „Ramadan Bajram” obecnych w świadomości badanych uczniów i studentów

Szkoły	Statystyki	Ramadan Bajram – typy skojarzeń			
		skojarzenia błędne	brak skojarzeń	skojarzenia poprawne na dużym poziomie ogólności	skojarzenia poprawne rozbudowane
średnia	Liczebność	39	366	34	37
	% z N w wierszu	8,19%	76,90%	7,14%	7,77%
wyższa	Liczebność	19	284	45	85
	% z N w wierszu	4,39%	65,59%	10,39%	19,63%

Źródło: badania własne

Spróbujmy przywołać konkretne skojarzenia. Zaczniemy od tych najbardziej ogólnych. W tej kategorii do najbardziej ogólnych zaliczyć można skojarzenia związane ze słowami „religia” i „święto”. Charakterystyczne jest tu skojarzenie, jakie wyartykułowała badana 17-letnia uczennica jednego z techników w Hajnówce. Ramadan Bajram kojarzył się jej z *czymś religijnym*. Jej rówieśniczka z liceum ogólnokształcącego w Sokółce wiązała eksponowany atrybut z *zakazami, regułami, postem*. Bardzo liczne są skojarzenia, w których dostrzegamy konkretny kontekst, chociaż pozostają one wciąż na bardzo dużym poziomie ogólności. Wśród nich znajdziemy takie terminy, jak *islam, muzułmanie*. Jeden ze studentów Uniwersytetu w Białymstoku oraz jedna z uczennic liceum ogólnokształcącego w Sokółce, z klasy o profilu humanistycznym, używali sformułowania *kultura muzułmańska*.

Drugą grupę skojarzeń poprawnych stanowiły skojarzenia bardziej konkretne, nawiązujące do istoty eksponowanego atrybutu. Były to zarówno skromne, ujęte w jedno słowo takie asocjacje, jak: *post, miesiąc*, poprzez bardziej rozbudowane *miesiąc postu w islamie, miesiąc święty* czy też *okres czasu w kulturze muzułmanów* (uczeń jednego z liceów w Białymstoku). Troje badanych – dwóch uczniów i student – kojarzyli Kurban Bajram ze świętem tatarskim, wskazując tym samym na najczęściej przywoływany kontekst funkcjonowania eksponowanego atrybutu w wymiarze regionalnym.

Oddzielną kategorię stanowią skojarzenia niepoprawne bądź niepoważne. W pierwszych można założyć dobrą wolę badanych, a niedokładności związane są z brakiem wiedzy bądź źle łączonymi faktami. Takim przykładem jest przypadek jednej z uczennic liceum ogólnokształcącego w Sokółce, która Ramadan Bajram kojarzyła ze świętem muzułmańskim, w *którym najważniejsza jest ofiara*.

Tabela 2. Typy skojarzeń z terminem „Ramadan Bajram” obecnych w świadomości badanych uczniów i studentów z uwzględnieniem zróżnicowania kulturowego w miejscu zamieszkania

Szkoła	Powiat zamieszkania (różnice kulturowe)	Ramadan – typy skojarzeń							
		skojarzenia błędne		brak skojarzeń		skojarzenia poprawne na najwyższym poziomie ogólności		skojarzenia poprawne rozbudowane	
		L.	% z N w wierszu	L.	% z N w wierszu	L.	% z N w wierszu	L.	% z N w wierszu
średnia	Nie	17	8,72%	147	75,38%	14	7,18%	17	8,72%
	Tak	20	8,58%	175	75,11%	19	8,15%	19	8,15%
wyższa	Nie	7	3,66%	132	69,11%	19	9,95%	33	17,28%
	Tak	10	5,24%	114	59,69%	22	11,52%	45	23,56%

Uwaga: Różnice w liczebności grup w tabeli 1 i 2 wynikają z braku danych umożliwiających określenie miejsca zamieszkania badanych uczniów bądź studentów

Źródło: badania własne

Okazało się, że ta zmienna pośrednicząca praktycznie nie miała znaczenia, jeżeli chodzi o wyniki uzyskane wśród uczniów. Inaczej było ze studentami. Dane zamieszczone w tabeli 2 wskazują odsetek studentów, których odpowiedzi cechowały się rozbudowanymi poprawnymi skojarzeniami – jest o ponad 6 punktów procentowych wyższy u studentów zamieszkujących powiaty zróżnicowane kulturowo (chodzi o zróżnicowanie etniczne bądź religijno-wyznaniowe) niż powiaty jednolite. Prawie co czwarty badany student (23,56%) pochodzący z obszarów heterogenicznych kulturowo dysponował poprawną i rozbudowaną asocjacją z ważnym dla islamu atrybutem w postaci święta Ramadan Bajram.

Okazało się, że ważnym czynnikiem różnicującym wyniki uzyskane przez studentów było także wykształcenie rodziców (por. tabela 2).

Jeżeli uwzględnimy wykształcenie matki badanych studentów, to możemy dostrzec wyraźny związek. Po pierwsze, brak skojarzeń był wyraźnie najczęstszy wśród badanych studentów, których matki legitymowały się jedynie wykształceniem podstawowym lub zasadniczym zawodowym (76,6%). U studentów, których matki ukończyły wyższe uczelnie, odsetek ów był aż o 20 punktów procentowych niższy i wynosił 56,8%. Także poprawne skojarzenia pojawiały się wyraźnie częściej wśród studentów, których matki miały wykształcenie wyższe. Skojarzenia poprawne na najwyższym poziomie ogólności zarejestrowano aż trzykrotnie częściej w grupie studentów z matkami z wykształceniem wyższym (14,4%) niż w grupie studentów z matkami z wykształceniem pod-

stawowym lub zasadniczym zawodowym (4,8%). Podobna tendencja wystąpiła w grupie studentów, u których stwierdzono występowanie poprawnych skojarzeń o charakterze pogłębionym. Tutaj przewaga takich skojarzeń u studentów z matkami będącymi absolwentkami wyższych uczelni nad studentami, których matki zakończyły edukację na szkole podstawowej lub zasadniczej zawodowej, wyniosła 6,5 punktu procentowego (22,6% wobec 16,1%).

Tabela 3. Typy skojarzeń z terminem „Ramadan Bajram” obecnych w świadomości badanych studentów z uwzględnieniem poziomu wykształcenia ich matek

Wykształcenie matki	Ramadan – typy skojarzeń							
	skojarzenia błędne		brak skojarzeń		skojarzenia poprawne na najwyższym poziomie ogólności		skojarzenia poprawne rozbudowane	
	L.	% z N w wierszu	L.	% z N w wierszu	L.	% z N w wierszu	L.	% z N w wierszu
podstawowe lub zasadnicze zawodowe	3	2,42%	95	76,61%	6	4,84%	20	16,13%
średnie	6	3,97%	97	64,24%	18	11,92%	30	19,87%
wyższe	9	6,16%	83	56,85%	21	14,38%	33	22,60%

Źródło: badania własne

Tabela 4. Typy skojarzeń z terminem „Ramadan Bajram” obecnych w świadomości badanych studentów z uwzględnieniem poziomu wykształcenia ich ojców

Wykształcenie ojca	Ramadan – typy skojarzeń							
	skojarzenia błędne		brak skojarzeń		skojarzenia poprawne na najwyższym poziomie ogólności		skojarzenia poprawne rozbudowane	
	L.	% z N w wierszu	L.	% z N w wierszu	L.	% z N w wierszu	L.	% z N w wierszu
podstawowe lub zasadnicze zawodowe	5	2,62%	138	72,25%	18	9,42%	30	15,71%
średnie	7	5,22%	84	62,69%	15	11,19%	28	20,90%
wyższe	6	6,38%	54	57,45%	10	10,64%	24	25,53%

Źródło: badania własne

Podobny obraz uzyskano przy uwzględnieniu wykształcenia ojców badanych. Nieznaczne różnice dotyczyły kategorii studentów, u których stwierdzono występowanie skojarzeń poprawnych. Różnica między grupą studen-

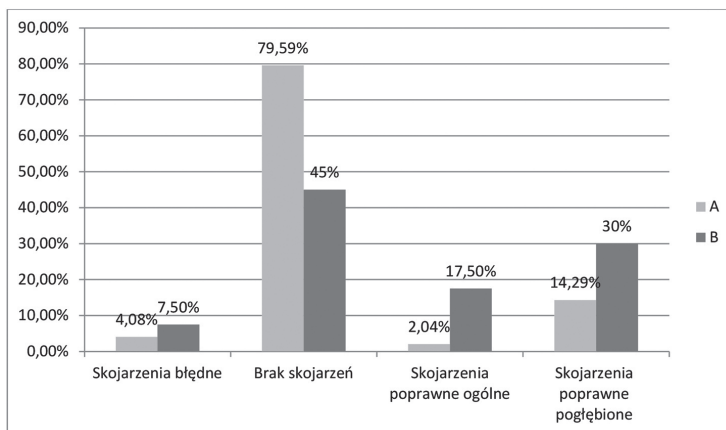
tów, których ojcowie ukończyli wyższe uczelnie, a grupą studentów, których ojcowie przestali na wykształceniu podstawowym lub zasadniczym zawodowym, wyniosła prawie 10 punktów procentowych, była więc wyraźnie wyższa niż w sytuacji uwzględniania wykształcenia matek. W obu przypadkach widzimy jednoznacznie, że wykształcenie wyższe rodziców sprzyja częstszemu występowaniu poprawnych skojarzeń u ich studiujących dzieci.

Ciekawy obraz uzyskano wprowadzając zmienną pośredniczącą w postaci zróżnicowania kulturowego miejsca zamieszkania badanych studentów. Za zróżnicowane uznano powiaty, w których przynajmniej 5% mieszkańców cechuje przynależność od innych niż dominująca grup etnicznych lub wyznaniowych. De facto dotyczyło to obecności mniejszości etnicznych i narodowych (białoruskiej, ukraińskiej, litewskiej, tatarskiej, romskiej) lub mniejszości wyznaniowych (prawosławnej, protestanckiej), lub mniejszości religijnej, jaką są tatarscy wyznawcy islamu. Za powiaty zróżnicowane kulturowo, zgodnie z przyjętymi założeniami, uznano powiaty, których stolicami są: Białystok, Bielsk Podlaski, Hajnówka, Siemiatycze, Sokółka i Sejny.

Dane zamieszczone na wykresie 1 ilustrują różnice między dwiema skrajnymi grupami badanych. Grupa A – to studenci zamieszkali w powiatach nie zróżnicowanych kulturowo, których obydwój rodzice mają wykształcenie podstawowe lub zasadnicze zawodowe. Z kolei grupa B – to studenci pochodzący z powiatów, które cechuje zróżnicowanie kulturowe, a ich rodzice legitymują się wykształceniem wyższym.

W grupie badanych studentów, którzy mieszkają w miejscu cechującym się różnorodnością etniczną bądź religijno-wyznaniową, a ich rodzice mają wykształcenie wyższe – poprawne i rozbudowane skojarzenia stwierdzano ponad dwukrotnie częściej niż wśród studentów, którzy zamieszkiwali teren bez zróżnicowania kulturowego, a ich rodzice legitymowali się wykształceniem jedynie podstawowym bądź zasadniczym zawodowym (30% wobec 14,3%). Jedynie w pierwszej z wymienionych grup badanych studentów odsetek osób niepodających żadnych skojarzeń spada poniżej połowy i wynosi 45%. Bez wątpliwości możliwość uczestniczenia w interakcjach z osobami odmiennymi kulturowo pozytywnie wiąże się z częstotliwością występowania poprawnych skojarzeń związanych z kryterialnym atrybutem podlaskich wyznawców islamu, jakim jest święto zakończenia ramadanu, czyli Ramadan Bajram. Ale ważnym katalizatorem występowania poprawnych skojarzeń jest wyższe wykształcenie obydwój rodziców.

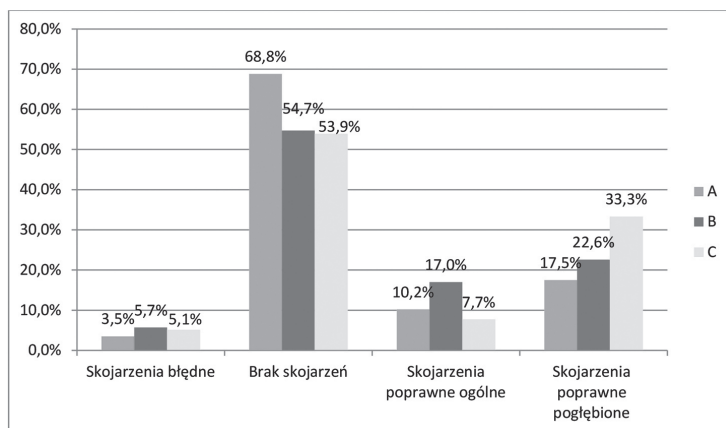
Wykres 1. Skojarzenia badanych studentów z terminem „Ramadan Bajram”, z uwzględnieniem zróżnicowania kulturowego miejsca zamieszkania oraz wykształcenia rodziców

A – studenci pochodzący z obszarów niezróżnicowanych kulturowo, których obydwoje rodzice mają wykształcenie podstawowe lub zasadnicze zawodowe; B – studenci pochodzący z obszarów zróżnicowanych kulturowo, których obydwoje rodzice mają wykształcenie wyższe

Źródło: badania własne

Wykres 2. Skojarzenia badanych studentów z terminem „Ramadan Bajram”, z uwzględnieniem zróżnicowania wyznaniowego obecnego w ich rodzinach

A – rodzina jednolicie katolicka; B – rodzina jednolita wyznaniowo (niekatolicka); C – rodzina mieszana wyznaniowo (religijnie)

Źródło: badania własne

Znaczącą rolę zróżnicowania kulturowego w prawidłowym rozpoznawaniu terminu „Ramadan Bajram” potwierdza uwzględnienie zmiennej, jaką było zróżnicowanie religijne bądź wyznaniowe rodzin badanych studentów.

Uwzględnianie obecności w życiu badanego zróżnicowania kulturowego na poziomie mikrospołecznym, czyli w domu rodzinnym także przyniosło interesujące rezultaty. Najwyższy odsetek poprawnych skojarzeń o pogłębionym charakterze stwierdzono u badanych studentów pochodzących z rodzin niejednorodnych pod względem wyznaniowym. Dokładnie co trzeci badany student, wychowany w takiej rodzinie (33,3%) dysponuje rozbudowanymi poprawnymi skojarzeniami związanymi ze świętem Ramadan Bajram. Jest to wskaźnik prawie dwukrotnie wyższy od tego, który stwierdzono u badanych studentów pochodzących z rodzin jednolicie katolickich (17,5%).

Konkluzje

Termin „Ramadan Bajram” będący jednym z kryterialnych atrybutów tożsamościowych podlaskich muzułmanów nie jest zbyt często obecny w świadomości mieszkających na Podlasiu uczniów i studentów. Jest to konkretny wskaźnik mówiący o słabej znajomości odmiennych grup kulturowych przez reprezentantów dominującej większości. Ma to istotne znaczenie w sytuacji zaognianych medialnie ostrych napięć między wyznawcami chrześcijaństwa i islamu.

Badania przeprowadzone przed ostatnimi aktami terrorystycznymi w zachodniej Europie wskazują na znaczącą rolę zróżnicowania kulturowego zarówno miejsca zamieszkania, jak i rodzin badanych, w rozpoznawaniu ważnych symboli kulturowych odmiennych grup. Potencjał zróżnicowania kulturowego daje możliwość kształtowania świadomości młodych ludzi w oparciu o interakcje z udziałem osób odmiennych kulturowo, a to kształtuje wrażliwość na obecność w otoczeniu badanych symboli innych od tych, które stanowią rdzeń ich kulturowej tożsamości. Jak się okazało, niebagatelne znaczenie ma także wykształcenie rodziców badanych młodych ludzi. Ukończenie wyższej uczelni przez rodziców badanych uczniów i studentów istotnie zwiększa prawdopodobieństwo rozpoznawania terminu „Ramadan Bajram”, co może sugerować większe prawdopodobieństwo zainteresowania odmiennością kulturową w ogóle. Natomiast stosunkowo niewielki wskaźnik rozpoznawalności symbolu może sugerować brak zaangażowania szkoły w prezentowanie informacji dotyczących najważniejszych atrybutów odmiennych kulturowo grup zamieszkujących zróżnicowane kulturowo północne Podlasie. Poprawa sytuacji w tym zakresie wespół z innymi działaniami zmniejszającymi oddziaływanie

stereotypów może wpłynąć na zwiększenie roli szkoły w zmniejszaniu napięć w ważnym współcześnie obszarze życia społecznego.

Bibliografia

- Alvarez Veinguer, A., Dietz, G., Jozsa, D.-P., and Knauth, T. eds. 2009. *Islam in Education in European Countries. Pedagogical Concepts and Empirical Findings*. Münster: Waxmann Verlag
- Chabel, M. 2003. *Symbols of Islam*. New York: St.Martin's Press
- Januszko-Manaches, I. 2011. *Podlascy muzułmanie świętują Ramadan Bajram*. <http://bialystok.tvp.pl/5185525/podlascy-muzulmanie-swietuja-ramadan-bajram> (10.12.2016).
- Robinson, F. 1996. *Wielkie kultury świata. Świat islamu*. Warszawa: Penta.
- Warمیńska, K. 1999. *Tatarzy polscy: tożsamość religijna i etniczna*. Warszawa: Universitas.

Ramadan as a criterial identity attribute in the awareness of learners and university students living in the North-Eastern Poland

Abstract: The study comprises the results of the research into the associations concerning the term “Ramadan” by the learners from Podlaskie Voivodeship. More frequently than their peers in other regions, the inhabitants of the North-Eastern Poland have chances to meet Islam, because it is the North of Podlasie where the descendants of the Tatars (who settled down here many centuries ago) live. Today, the Tatar community is small, its majority are the Tatars dispersely inhabiting Gdańsk and Białystok. It is North-Eastern Poland where the term Ramadan Bajram is used in communication, mostly in reference to media reports concerning celebrations of the Tatar holiday.

In the studies conducted still before the terrorists attacks in Europe and the war in Syria, young learners were asked to provide associations with the term Ramadan Bajram. The research comprised 908 school and university students from Poslaskie Voivodeship, who constituted a representative sample.

Keywords: ramadan, feeling of identity, young learners, stereotypes and prejudices, cultural borderland